

Waldemar Komorowski*

Ochrona dziedzictwa urbanistyki i architektury Nowej Huty z lat 1949–1959

Heritage conservation for urban planning and architecture of Nowa Huta of the years 1949–1959

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, socrealizm, modernizm, urbanistyka, architektura

Key words: cultural heritage, socialist realism, modernism, urban planning, architecture

Artykuł składa się z czterech części. Pierwsza zawiera podstawowe informacje historyczne, druga jest poświęcona kwestii ochrony urbanistycznego kształtu założenia miejskiego z lat pięćdziesiątych XX w., trzecia problemowi konserwacji architektury, czwarta dopuszczalnym zmianom w urbanistyce i architekturze. W artykule wykorzystano sformułowania z autorskiej publikacji z 2012 r.¹ oraz informacje i materiały graficzne zawarte w wykonanym przez autora w 2011 r. studium z zakresu ochrony krajobrazu kulturowego².

1. SKRÓCONA HISTORIA NOWEJ HUTY LAT PIĘCDZIESIĄTYCH XX WIEKU³

Etap pierwszy (1949–1950). Najstarsze osiedla, położone w pd.-wsch. części Nowej Huty budowano od połowy 1949 r. Powstawały w nich jedno- i dwupiętrowe budynki z wysokimi dachami, w układach rozproszonych, rytmicznie uszeregowanych. Kameralne zespoły, otoczone obszernymi terenami zielonymi, nawiązują do tradycji modernistycznych osiedli pracowniczych miast przemysłowych Polski międzywojennej, dopatrzeć się też w nich można wpływów anglosaskiej idei miast-ogrodów i amerykańskich oraz niemieckich kolonii pracowniczych z przełomu XIX i XX w., a także z okresu międzywojennego (m.in. we Wrocławiu).

Etap drugi (1950–1956). Arbitralnie narzucona, intensywnie lansowana od połowy 1949 r. doktryna realizmu socjalistycznego wymusiła porzucenie koncepcji miasta-ogrodu. Zmieniły się też priorytety w zakresie

The article consists of four parts. The first part contains basic historical information, the second is dedicated to the conservation of the urban shape as for the 1950's city concept. The third part is concerned with architecture conservation, while the fourth one deals with permissible changes in urban planning and architecture. The article uses the wording first applied in the author's publications of 2012¹ as well as information and graphic materials contained in the study of 2011 on conservation of cultural landscape by the same author².

1. THE ABRIDGED HISTORY OF NOWA HUTA OF THE 1950'S³

The first phase (1949–1950). The oldest estates, located in the south-eastern part of Nowa Huta, were built from mid-1949. Erected were one- and two-storied buildings with high roofs; the systems were dispersed and rhythmically ordered. Chamber arrangements, surrounded by extensive green areas, refer to the tradition of modernist employee housing developed in industrial cities in the interwar Poland. One may also notice the influence of the Anglo-Saxon idea of garden-cities and the German worker colonies of the turn of the 19th and 20th centuries.

The second phase (1950–1956). Arbitrarily imposed and intensively promoted since mid-1949, the doctrine of socialist realism forced abandonment of the garden city concept. Also changed were priorities

* dr, Muzeum Narodowe w Krakowie

* dr, National Museum in Krakow

Cytowanie / Citation: Komorowski W. Heritage conservation for urban planning and architecture of Nowa Huta of the years 1949–1959. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2017;49:153–162

Otrzymano / Received: 05.03.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 13.03.2017

doi:10.17425/WK49CONSERVATION

Ryc. 1. Centrum Nowej Huty od południowego zachodu. Fot. Wiesław Majka, 2009

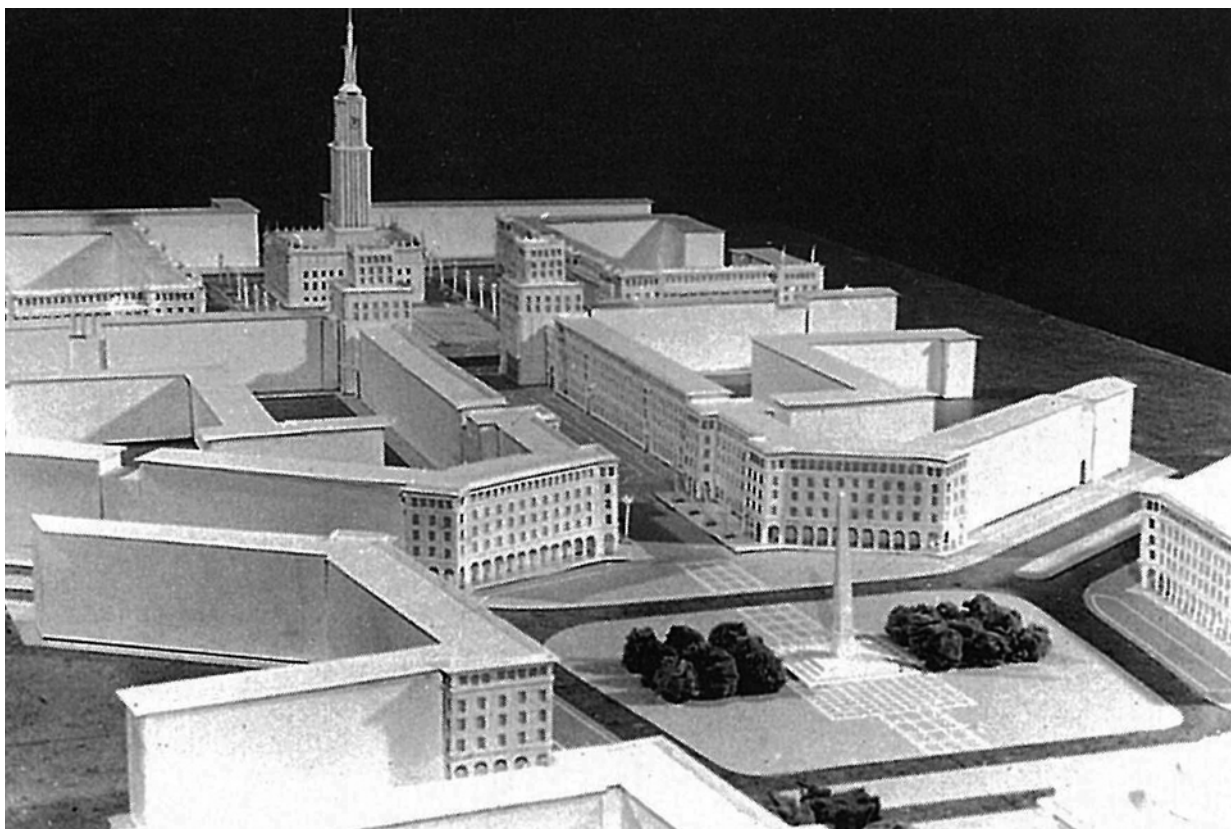
Fig. 1. The Centre of Nowa Huta from the south-west. Photo by Wiesław Majka, 2009

budownictwa mieszkaniowego, dążono do zagęszczenia zabudowy z powodu modyfikacji programu nowego miasta, które miało obsługiwać większą niż pierwotnie planowano hutę. Plac Centralny i przyległe osiedla zrealizowano w l. 1952–1956. Zespół Tadeusza Ptaszyckiego stworzył dzieło spełniające wymogi doktryny, według której centrum socjalistycznego miasta miało stanowić oprawę manifestacji poparcia ludu dla władzy. Uczyniono to jednak środkami zgoła niespodziewanymi, sięgając nie do modelowych przykładów radzieckich, ale wprost do wzorów zachodnioeuropejskich. Twórcy miasta, ograniczeni sztywnymi nakazami, wypływającymi z ideologicznych pryncypiów, wybrali rozwiązania możliwie najlepsze, zbliżając się do dawno zakorzenionej europejskiej tradycji miast „idealnych”. Urbanistyczny układ Nowej Huty to kreacja w pełni autonomiczna, wprawdzie inspirowana tradycją, lecz twórczo przetwarzająca klasyczne pierwowzory. To samo tyczy się architektury.

Etap trzeci (od 1956 r.). Wydarzenia 1956 r. odzwierciedliły się niemal natychmiast w budownictwie Nowej Huty. Demonstracyjnie zerwano z zasadą ściśle symetrycznego kształtowania założeń urbanistycznych oraz przestrzegania harmonii elementów horyzontalnych i wertykalnych. Nowy plac Ratuszowy miał otrzymać asymetrycznie w stosunku do alei Róż ukształtowaną zabudowę. Do urbanistyki wróciły tendencje „deurbanizacyjne”; już w 1956 r. powstały projekty, które zerwały z zabudową obrzeżną, z zamkniętymi wnętrzami urbanistycznymi, na korzyść założeń swobodnych, kształtowanych według ówczesnych światowych

in the field of housing, sought was density development due to modifications to the programme of the new city, which was to handle steelworks significantly larger than originally planned. In 1952 took place the first public demonstration of the new city model. The Central Square and the adjacent residential centre were erected in the years 1952–1956. The Tadeusz Ptaszycki team created a work meeting the requirements of the doctrine, according to which the centre of the socialist city was to be the setting for demonstration in support of the people for power. This was done, however, by quite unprecedented means, thus not reaching to the Soviet model examples (which, in fact, also refer to Western Europe by means of the Russian Classicism), but directly to the Western ones. The creators of the city, limited by rigid dictates arising out of ideological principles, chose the best possible solutions, approaching the long-rooted traditions of the European “ideal” cities. The urban system of Nowa Huta is a fully autonomous creation, one that was inspired by tradition, but creatively processing the classic archetypes. The same goes for architecture.

The third phase (since 1956). The events of 1956 were reflected almost immediately in the construction of Nowa Huta. Ostentatiously parted with was the principle of symmetrical shaping of urban planning and compliance harmony of horizontal and vertical elements. The new City Hall Square was to receive the shape asymmetrical with respect to Aleja (Avenue) Róż. There began a return to “deurbanizing” urban trends;

Ryc. 2. Centrum Nowej Huty – makieta z 1952 r. (proj. T. Ptaszycki, J. Ingarden, B. Skrzybalski, T. Rembiesa)

Fig. 2. The Centre of Nowa Huta – model from 1952 (project by T. Ptaszycki, J. Ingarden, B. Skrzybalski, and T. Rembiesa)

tendencji. Wciąż jednak wpisywały się w urbanistyczny ruszt miasta z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych. Architektura też była już „nowa”.

We wszystkich trzech okresach stosowano nowoczesną metodę urbanistyczną⁴, kryjąc ją z konieczności za przeciwnymi jej sloganami ideologicznymi, a także przez krótki czas pod historycznym kostiumem formalnym.

2. MIASTO PO 1959 ROKU, PRZEKSZTAŁCENIA URBANISTYCZNE

Zarzucenie koncepcji urbanistycznej z okresu socrealizmu spowodowało, że Nowa Huta nie została zrealizowana w „idealnej”, zaprojektowanej przez zespół Ptaszyckiego postaci – nie wzniesiono domu kultury na południowym zamknięciu placu Centralnego, obelisku w jego środku, ratusza w połowie alei Róż i otaczających go budynków urzędowych. Brak domu kultury spowodował nieuzasadnioną wyrwę w pierzejach placu, a odstąpienie od budowy obelisku i ratusza zwichnęło równowagę między horyzontalnymi i wertykalnymi elementami całej kompozycji urbanistycznej. Konsekwencją było również zaniechanie realizacji typowych dla urbanistyki realizmu socjalistycznego zamknięć perspektywicznych⁵. Z czasem proces odchodzenia od pierwotnej koncepcji nie tylko się pogłębiał, ale coraz częściej przynosił realizacje stanowiące jej zaprzeczenie. Zaczął się już w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, ale nie było wtedy jeszcze budowli drastycznie kontestujących pierwotny układ. Pierwsze dzieło architektury modernistycznej – tzw. blok szwedzki

already in 1956 were developed projects of the so-called Swedish block (block of flats) and estates located west of the Central Square, which broke with the peripheral buildings and closed urban interiors in favor of the unrestricted principles, shaped by contemporary global trends. Still, they formed part of the urban grid of the city from the first half of the 1950's. Architecture was also no longer “new”.

In all three periods there was used a modern urban method⁴, though hidden from the opposing ideological slogans, and for a short time also under the historical formal costume.

2. THE CITY AFTER 1959, TRANSFORMATION OF URBAN LAYOUT

Abandonment of urban design concept of the socialist realism period meant Nowa Huta was never to be realized in the “ideal” form, that is the one designed by the Ptaszycki team – there was no cultural centre erected in the southern closing of the Central Square, an obelisk at its centre, a town hall in the middle of Aleja Róż, nor the surrounding office buildings. The lack of the culture centre resulted in an unjustified breach in the frontages of the square, while abandonment of the obelisk and Town Hall distorted the balance between horizontal and vertical elements of the entire urban composition. The consequence was the abandonment of implementation of the typical urban

w osiedlu Szklane Domy (projekt 1956–1957, realizacja 1957–1959, Janusz i Marta Ingardenowie) – wpisywało się w kontekst „socrealistyczny”, mimo że jego kształt i mocna, pastelowa kolorystyka⁶ stanowiły kontrast dla okolicznej zabudowy pochodzącej z poprzedniego etapu. Podobne stwierdzenie można odnieść do powstałego niemal w tym samym czasie najwyższego w ówczesnej Nowej Hucie budynku, także o różnobarwnych elewacjach, zamykającego od wschodu osiedle Centrum B (1957–1959)⁷. Przez pewien jeszcze czas przeważała w planowaniu urbanistycznym tendencja do dostosowywania się do założeń kompozycyjnych sprzed 1956 r. Przykłady znajdujemy w oprawie alei Solidarności i Andersa, gdzie w południowych pierzejach wzniesiono bloki o modernistycznej architekturze, lecz trzymające się linii regulacyjnych gwiaździstego układu kompozycyjnego⁸.

Pierwszym demonstracyjnym odejściem od pryncypiów urbanistyki czasów socrealizmu była realizacja wysokiego „punktowca” w południowej części osiedla Centrum D (projekt 1957, S. Golonka, K. Chodorowski, A. Anlauf, M. Wędziagolski)⁹, który nieodwracalnie zniweczył harmonijną panoramę placu Centralnego, zwłaszcza w widoku od strony skarpy wiślanej. W przyszłości budynek stał się zaczynem podobnych realizacji w najbliższej okolicy, powodujących etapową deprecjację neobarokowej kompozycji centrum miasta¹⁰ (m.in. budowa w l. 1978–1980 dziesięciopiętrowego bloku, tworzącego uderzający dysonans w panoramie od strony południowej i w dalekiej perspektywie alei Solidarności). Szczęśliwie nie zrealizowano pomysłu osiemnastopiętrowego wieżowca w pobliżu bloku szwedzkiego (jeszcze przed 1959 r.)¹¹ oraz niewiele niższego hotelu pracowniczego po wschodniej stronie nowego placu Ratuszowego¹². Hotel wpisywał się w koncepcję nowego ukształtowania przestrzeni w centralnej części miasta, stanowiącą też podstawę warunków konkursu (1966) poświęconego zagospodarowania placu po odejściu od realizmu socjalistycznego. Kładziono w nich nacisk na wznoszenie budynków wysokich dla podkreślenia znaczenia miejsca w strukturze urbanistycznej, jak również w celu maksymalnego wykorzystania terenu¹³. Projektowana zabudowa nie została zrealizowana, niemniej po zachodniej stronie alei Róż powstał ośmiokondygnacyjny blok w osiedlu Zgody¹⁴. Jest to nie tylko najwyższy gmach centrum miasta, ale został tak usytuowany, iż nie było już możliwości realizacji pierzei w planowanym pierwotnie miejscu. Do tego budynek nie otrzymał równoważnego akcentu po drugiej stronie alei Róż (urządzono tam park Ratuszowy, proj. Bronisław Szulewski¹⁵), co zwichnęło balans kompozycyjny. Było to demonstracyjne i definitywne odejście od imperatywu symetrii oraz przestrzegania harmonii elementów horyzontalnych i wertykalnych (ideowego kanonu urbanistyki socrealizmu) na rzecz jej przeciwieństwa – układu swobodnego, gdzie symetria jest niemal despektem. Podobnymi cechami charakteryzowały się koncepcje zabudowy na południe od placu Centralnego, gdzie zamierzano wzniesć „punktowce” uszeregowane wzdłuż linii zupełnie nie zgadzających się z osiami kompozycyjnymi w pierwotnej idei Ptaszyckiego¹⁶.

perspective of socialist realism closures⁵. Over time, the process of departing from the original concept not only deepened, but more often it brought about designs which constituted its entire denial. The process commenced in the second half of the 1950's; however, no buildings at that time contested the original layout to a drastic extent. The first work of modernist architecture – the so-called Swedish block located in the Szklane Domy estate (project 1956–1957, realization 1957–1959, Janusz and Marta Ingarden) – fell well in the context of “socialist realism”, even though its shape and strong, pastel colors⁶ were in contrast to the surrounding buildings originating from the previous stage. A similar statement can be applied to the erected almost at the same time, then the highest building in Nowa Huta, also of multicolored facades, and closing at the east the Centrum B estate (1957–1959)⁷. For some time, however, still prevailing in urban planning was a tendency to adapt to the design principles from before 1956. Examples are found in the setting of Aleja Solidarności and Aleja Andersa, where in the southern frontages were built blocks characteristic for modernist architecture, compliant though with the regulatory lines of the star-shaped compositional layout⁸.

The first demonstration of departure from the principles of the socialist realism urban planning was the realization of a high “point house” in the southern part of the Centrum D estate (project 1957 S. Golonka, K. Chodorowski, A. Anlauf, M. Wędziagolski)⁹, which irreversibly destroyed the harmonious panorama of the Central Square, especially when viewed from the Vistula embankment. In the future, the building became the leaven of similar realizations in the immediate area, contributing to a phased depreciation of the neo-Baroque composition of the city centre¹⁰ (including erection of the 1978–1980 ten-storied block, which created a striking dissonance in the panorama of the south and, in the long run, Aleja Solidarności). Fortunately, unrealized was the projected 18-storied skyscraper near the Swedish block (before 1959)¹¹ or a much lower employee hotel on the east side of the new City Hall Square¹². The hotel tied in with the concept of the new space design in the central part of the city, constituting a basis for requirements of the competition (1966), dedicated to developing the square after the end of socialist realism. The said requirements laid emphasis on the construction of high-rise buildings to highlight the importance of space in the urban structure, as well as to maximize the use of land¹³. The proposed building was not completed, but on the west side of Aleja Róż there was founded an eight-storied block in the Zgody estate¹⁴. Not only is this the tallest building of the city centre, but it disabled any other realization within the frontage of the originally planned location. More over, the building did not receive an equivalent emphasis on the other side of Aleja Róż (situated there was a Town Hall park, project by Bronisław Szulewski¹⁵), which distorted compositional balance. It was a demonstra-

Do czasu objęcia ochroną konserwatorską w 2004 r. zmiany na terenie historycznego układu urbanistycznego miały zdecydowanie negatywny charakter. Zacieraly lub wręcz niwelowały jego wartość, nie dodając istotnych nowych walorów, współbrzmiących harmonijnie z zastanym dziedzictwem. Wynikało to zarówno z ignorancji oraz braku wiedzy, jak i świadomych działań podejmowanych dla „uwspółcześnienia” niechcianego spadku po jednoznacznie negatywnie ocenianej epoce historycznej. Brutalne przebudowy niszczyły sylwetki poszczególnych obiektów, a nowe inwestycje arogancko wchodziły w konflikt z harmonijną przestrzenią.

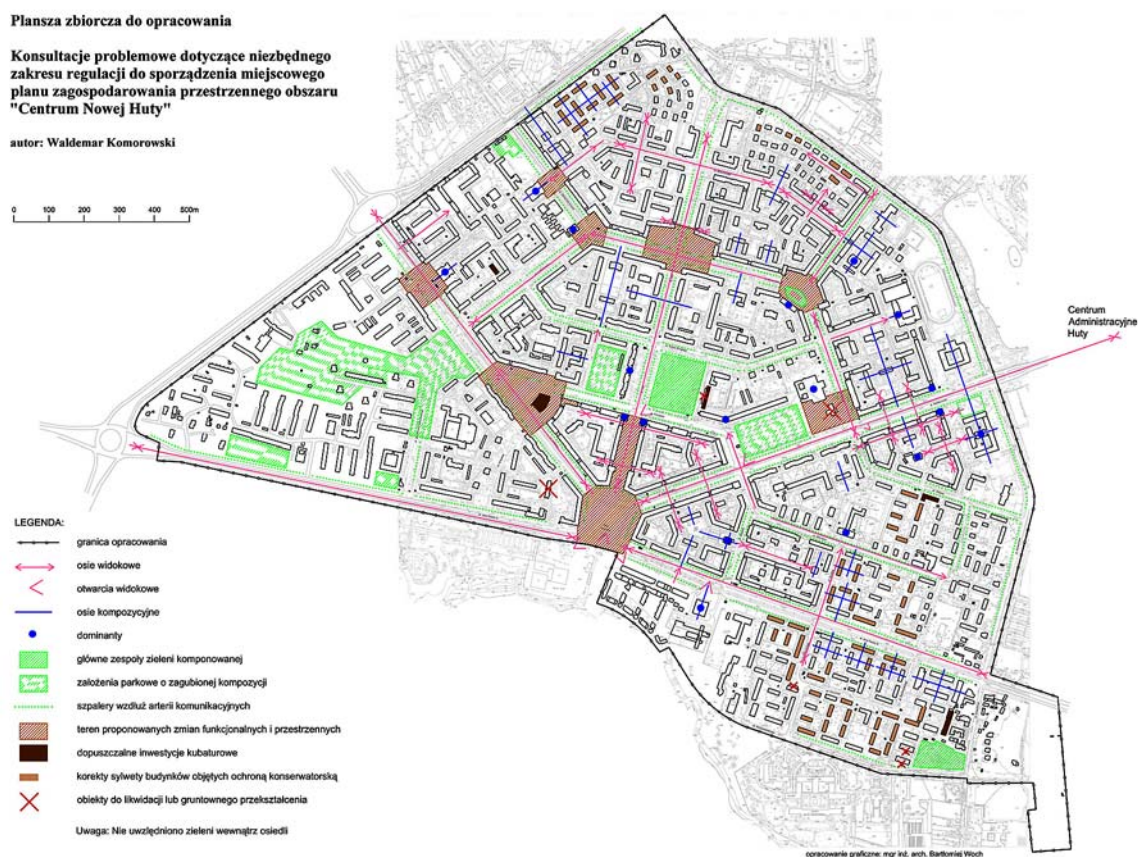
W 1983 r. ukończono wieloletnią budowę Nowohuckiego Centrum Kultury (proj. Zbigniew Pawelski), w miejscu wcześniej planowanego bloku mieszkalnego zamykającego plac Centralny od pd.-zach., w żadnym stopniu nie stanowiącego parytetu dla pozostałych części jego obudowy¹⁷. W mniejszej mierze kontrastowała z placem Centralnym szkoła muzyczna, również wzniesiona na skarpie wiślanej (projekt 1959, Janusz i Marta Ingardenowie)¹⁸. Największą szkodę urbanistycznej koncepcji placu przyniosła realizacja położonego w bezpośrednim jego sąsiedztwie osiedla Centrum E (1985, budowa w l. 1987–1994, Romuald Loegler z zespołem), nie nawiązującego ani formą, ani kompozycją do dzieła sprzed 1956 r.¹⁹

W tej sytuacji – co dość niespodziewane – pozytywnie wpisały się w neobarokowe założenie urbanistyczne obiekty sakralne, programowo nie brane pod uwagę

tytu i definite departure from the imperative of symmetry and compliance with harmony of horizontal and vertical elements (the ideological canon of social realism urban planning) to its opposite – free composition, where symmetry is almost disrespect. Similar features were characterized by development concepts south of the Central Square, where it was intended to erect “point houses” lined along the lines in complete disagreement with the compositional axes of the original concept of Ptaszycki¹⁶.

Until covering by urban conservation measures in 2004 changes in the historic urban layout were decidedly negative in nature. They blurred or even diminished its value, without adding significant new qualities that would remain in harmony with the existing heritage. This resulted both from ignorance and lack of knowledge as well as conscious actions to “modernize” the unwanted legacy of negatively evaluated historical period. Brutal reconstruction destroyed profiles of individual objects, while new investments entered arrogantly in conflict with harmonious space.

Completed in 1983 was a long-term construction of Nowa Huta Cultural Centre (project by Zbigniew Pawelski), in whose site there was a previously planned residential block closing the Central Square from the south-west and in no way constituting parity for the other parts of its design¹⁷. Constrasting in a smaller extent with the Central Square was the children's

Ryc. 3. Waldemar Komorowski, Studium z zakresu ochrony krajobrazu kulturowego Nowej Huty

Fig. 3. Waldemar Komorowski, Study on conservation of the cultural landscape of Nowa Huta

w planach z początku lat pięćdziesiątych – dwie świątynie katolickie usytuowane w węzłowych punktach miasta – kościół pod wezwaniem MB Częstochowskiej (realizacja od 1982 r., Krzysztof Dyja i Andrzej Nasfeter) w osiedlu Szklane Domy²⁰ oraz kościół Najśw. Serca Pana Jezusa przy Teatrze Ludowym (1998–2002, Krzysztof Ingarden, Przemysław Gawor)²¹. Obydwie budowle są nie tylko lokalnymi dominantami spinającymi kompozycje przylegających osiedli i zamykającymi perspektywę widokową, ale stanowią też stosowny kontrapunkt dla otaczającej je zabudowy z lat pięćdziesiątych.

Dzięki decyzji z 2004 r. przedmiotem ochrony stało się „rozplanowanie ulic, placów, zieleńców, usytuowanie, bryły i gabaryty budowli, wystrój wnętrz architektoniczno-krajobrazowych, zieleń komponowana”²². Inwestycje powodujące dewastację pejzażu kulturowego zostały wstrzymane. Nadal jednak trwa proces naturalnej destrukcji, także wskutek zaniechań lub zaniedbań, jak w przypadku istotnego składnika przestrzeni miejskiej, jakim jest zieleń. Zaniedbana – zarówno komponowana, jak sadzona spontanicznie i bez uzgodnień – wprowadza chaos w zagospodarowaniu tak skwerów publicznych, jak wnętrz osiedlowych, szkodząc percepcji urbanistyki i niejednokrotnie stanowiąc zagrożenie dla higieny zamieszkania. Żywił zapanował nad klasyczną powściągliwością, niemal jak w ruskinowskiej koncepcji romantyzmu.

3. PRZEKSZTAŁCENIA ARCHITEKTURY

Architektura Nowej Huty lat pięćdziesiątych szczególnie uniknęła większych przekształceń. Jednak proces drobnych modernizacji, mnożonych przez efekt skali, daje zauważalnie negatywne skutki. Znaczące były pod tym względem zwłaszcza lata osiemdziesiąte, gdy służby

Ryc. 4. Niepielegnowana zieleń Nowej Huty – konflikt z architekturą. Fot. Paweł Komorowski, 2009

Fig. 4. Neglected green areas of Nowa Huta – in conflict with architecture. Photo by Paweł Komorowski, 2009

Music School, also built on the Vistula River bank (project in 1959, Janusz and Marta Ingarden)¹⁸. The greatest damage to the urban concept of the square was brought about by the realization of the located in the immediate vicinity Centrum E estate (1985, construction in 1987–1994, the Romuald Loegler team), which by no means referred to the form or composition of the work before 1956¹⁹.

In this situation – quite unexpectedly – the neo-Baroque urban planning concept was positively enhanced by religious buildings, which in principle were not taken into account in the plans from the early 1950's – two Catholic churches located in the nodal points of the city – the Our Lady of Czestochowa church (realization since 1982, Krzysztof Dyja and Andrzej Nasfeter) in the Szklane Domy estate²⁰ and the Blessed Sacred Heart of Jesus church adjacent to the Teatr Ludowy (1998–2002, Krzysztof Ingarden, Przemysław Gawor)²¹. Both buildings are not only local dominants tying together the compositions of neighboring estates and closing the viewing perspectives, but remain also an appropriate counterpoint to the surrounding buildings of the 1950's.

The 2004 decision imposed protection over “the layout of streets, squares, lawns, location, solid and size construction, architectural and landscape interior design, and designed green areas”²². Investments causing devastation of the cultural landscape have been suspended. Still, there continues a process of natural destruction being the consequence of omissions or negligence, as in the case of an essential component of the urban space, which is green. Neglected – both the designed and planted spontaneously and without consent – it introduces chaos in land use of public squares, and residential interiors, thus harming perception of urban planning and often threatening the health of residence. Here the element took control over classical restraint, almost like in the Ruskin concept of Romanticism.

3. TRANSFORMATIONS OF ARCHITECTURE

The architecture of Nowa Huta of the 1950's luckily escaped major transformation. However, the process of smaller scale modernizations, multiplied by the scale effect, gives noticeably negative effects. Significant in this regard were especially the 1980's, when conservation services were still unable to intervene. Numerous adaptations in the oldest buildings, particularly drastic in the case of low houses in the peripheral estates, resulted in deformations of shape and elevation.

The Central Square suffered as a result of the liquidation of balustrades crowning the surrounding buildings and the removal of multi-arm lamps. Besides, throughout the city due to failure of maintenance or improperly conducted repairs, the stylish detail has been lost – this concerned specifically individually designed bars or railings. Significantly, the greatest

konserwatorskie jeszcze nie mogły interweniować. Liczne adaptacje w najstarszej zabudowie, szczególnie drastyczne w wypadku niskich domów osiedli obrzeżnych, skutkują deformacjami kształtu i elewacji.

Plac Centralny ucierpiał w wyniku likwidacji balustrad wieńczących otaczające go budynki oraz przez usunięcie wieloramiennych latarni. Zresztą w całym mieście w wyniku zaniechania konserwacji bądź nieodpowiednio prowadzonych remontów gubiony jest stylowy detal – indywidualnie projektowane kraty czy balustrady. Znamienne, że największego uszczerbku doznają budynki żłobków, zamienianych na domy pomocy społecznej.

Akcje modernizacyjne układu komunikacyjnego, wynikające z konieczności dostosowania sieci ulicznej do współczesnych wymogów, prowadzone są z uszczerbkiem dla pierwotnych nawierzchni i zieleni.

Do dewastacji pejzażu kulturowego przyczynia się szeroko prowadzona akcja odnawiania elewacji budynków. Warstwy „ocieplające” przykrywają detale dekoracji, a nowa kolorystyka często odbiega od pierwotnej, projektowanej kompleksowo, z uwzględnieniem kontekstu urbanistycznego. Dzieje się tak mimo wysiłku służb konserwatorskich, wdrażających plan odnowy z 2004 r.²³

4. RAMY PRZEKSZTAŁCEN URBANISTYKI I ARCHITEKTURY

Urbanistyka

Układ urbanistyczny Nowej Huty jest dziełem zamkniętym, choć nieskończonym. Pod pojęciem „zamknięty” należy rozumieć kreację, która nie powinna być dopełniana, gdyż w zachowanej postaci stanowi świadectwo minionej epoki stylowej, rządzącej się innymi niż obowiązujące dziś zasadami. Niezależnie od oceny estetycznej winna być szanowana jako wartość historyczna. Z tych właśnie względów chroni ją zapis prawny, w zasadzie niedopuszczający większych zmian. Ochronie podlega zarówno układ miasta, jak i urbanistyczne rozwiązania poszczególnych jego części składowych. W zakresie kompozycji urbanistycznej kwestią nadrzędną jest utrzymanie *status quo*, z możliwością dopuszczenia takich zmian, które nie przeczą założeniom projektowym, przywracają wartości zagubione, ewentualnie niezrealizowane.

Głównym wyznacznikiem symetrycznych układów barokowych, stanowiących podstawę kompozycji Nowej Huty, jest system osi kompozycyjnych i widokowych, według których porządkowano zabudowę. Żadna z tych osi, a jest ich w Hucie bardzo wiele, nie może być przerywana lub zasłaniana obiektami architektonicznymi (nawet tzw. małą architekturą) albo zielenią.

Dopuszczalny zakres zmian funkcjonalnych oraz określenie kierunków zmian w sposobie wykorzystania i organizacji przestrzeni publicznych

Program funkcjonalny zrealizowany w latach pięćdziesiątych nie zmienił się istotnie w sześćdziesięcio-

damages has been done to buildings housing nurseries then turned into nursing homes.

Modernization actions of the communication system, resulting from the need to adapt the street network to modern requirements are carried out to the detriment of the original pavement and greenery.

Devastation of the cultural landscape was contributed to by a widely carried out action to renew the building facades. Layers of insulation cover decorative elements, while a new colour often differs from the original one, then designed comprehensively and with respect to the urban context. This takes place in spite of endeavours of conservation services, which have been implementing a recovery plan of 2004²³.

4. FRAMEWORK OF URBAN PLANNING AND ARCHITECTURE TRANSFORMATIONS

Urban planning

The urban layout of Nowa Huta is the work closed, though unfinished. The term „closed” should be understood as creation, which should not be complemented, as in its preserved form it bears witness to a bygone stylistic era, ruled by now obsolete principles. Regardless of aesthetic evaluation it should be respected as historical value. For these reasons, it is protected by legal provisions, which to a great degree disallow major changes. Protective measures are imposed on both the layout of the city, as well as urban solutions of its individual components. In terms of urban layout it is paramount to maintain the status quo, with the possibility of approval of such changes which do not contradict the design assumptions, and restore the lost ones, or those possibly unrealized.

The main determinant of the symmetric Baroque systems, on which the composition of Nowa Huta is based, is a compositional and view axis system, subject to which were all buildings. None of these axes, and these are numerous in Nowa Huta, cannot be interrupted or obscured by architectural objects (even the so-called small architecture) or green.

The permissible range of functional changes and determination of the direction of changes in the use and organization of public spaces

The functional programme executed in the 1950's did not change significantly in the sixty-year period of existence of Nowa Huta. The district continues to fulfill the task which it was first attributed – one of a monumental residential complex. From the conservation point of view it is the most desirable status because most of the buildings are used in accordance with their original function, which basically ensures their proper operation. The standard of residence can be changed by modernizing the interior of buildings, unless it finds reflection in their outer shape.

letnim okresie istnienia Nowej Huty. Dzielnica nadal spełnia zadanie, jakie jej przypisano – monumentalnego zespołu mieszkaniowego. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej to stan jak najbardziej pożądany, bowiem przeważająca część budynków jest wykorzystywana zgodnie z ich pierwotną funkcją, co w zasadzie zapewnia właściwą eksploatację. Standard zamieszkania może być zmieniony przez modernizację wnętrza budynków, o ile nie znajdzie odbicia w ich zewnętrznym kształcie.

Placowi Centralnemu należy nadać pierwotnie planowany charakter reprezentacyjnej przestrzeni miejskiej. Związana z tym miejscem funkcja komunikacyjna (która obecnie przeważa), winna być radykalnie uszczuplona lub tak przekształcona, by nie wchodziła w kolizję z zalecanym głównym sposobem użytkowania – głównego placu miejskiego o ruchu niemal wyłącznie pieszym²⁴. Stąd następna propozycja, urządzenia głównej, środkowej przestrzeni placu jako obszernego *plateau* o trwałej nawierzchni, nawiązująca do koncepcji z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych. Dopełnieniem placu pod względem funkcjonalnym powinien być pierwszy odcinek alei Róż, z tym że należy przeprowadzić korektę polegającą na przywróceniu pierwotnego rozarium usytuowanego pośrodku jego płyty oraz wprowadzeniu sklepów w miejsce mieszkań na parterach budynków. Aleje wybiegające z placu Centralnego winny utrzymać charakter reprezentacyjnych promenad. Poza placem Centralnym i pierwszym odcinkiem alei Róż winny istnieć lokalne przestrzenie o charakterze reprezentacyjnym. W Nowej Hucie są one z reguły związane ze skrzyżowaniami arterii komunikacyjnych. Konieczne jest też nowe urządzenie przestrzeni przed dawnymi kinami, teatrem i kościołami.

Możliwości przekształcania zabudowy

Bez ważnych i uzasadnionych przyczyn nie można zmieniać zewnętrznej postaci obiektów architektonicznych. Niemal wszystkie obiekty Nowej Huty przetrwały w pierwotnym kształcie. Brak większych potrzeb inwestycyjnych spowodował, że materialna postać miasta pozostała w zasadzie nienaruszona, natomiast zagrożeniem dla historycznej substancji jest coraz większy nacisk na przebudowę i powiększanie obiektów. W myśl zapisu prawnego mają to być sytuacje wyjątkowe, a owe wyjątki muszą mieć uzasadnienie. Przekształcenia winny być prowadzone w oparciu o wytyczne wynikające ze studiów z zakresu ochrony krajobrazu kulturowego i walorów architektonicznych obiektu. Jednym z najważniejszych przedsięwzięć będzie likwidacja (lub przynajmniej korekta) kilku starszych obiektów stanowiących agresywne wtrącenia w układ urbanistyczny. Problemem jest zabudowa po południowej stronie placu Centralnego

Zasady wprowadzania nowych form architektonicznych

Nowa Huta jako dzieło niedokończone może być uzupełniana (w rozumieniu kubatury, nie formy) o elementy projektowane, lecz niezrealizowane przed 1956 r.,

The Central Square should be given its originally planned character of a representative urban space. The associated with this place communicative function (which currently prevails) should be radically curtailed or so transformed as to not come into collision with there commended key objective of use – the main square of the city where traffic is almost exclusively pedestrian²⁴. Hence the next proposal, to make the central space of the square a vast plateau of permanent surface, referring to the concept of the first half of the 1950's. Complementing the square in terms of functionality should be the first section of Aleja Róż, except that there should be carried out a correction involving restoration of the original rose garden situated in the middle of the square and introduction of shops replacing apartments on the ground floors of buildings. Avenues beginning at the Central Square should maintain the character of representative promenades. Apart from the Central Square and the first section of Aleja Róż there should exist local spaces of representative character. In Nowa Huta, these are usually associated with intersection thoroughfares. Also necessary is new arrangement of space in front of old cinemas, theatres, and churches.

The possibilities of building conversion

Without compelling and legitimate grounds nothing in the external form of architectural objects may be subject to change. Almost all objects of Nowa Huta have been preserved in their original form. No need of major investment resulted in virtually intact material character of the city, while the threat to the historic substance consists in an increasing emphasis on rebuilding and expanding the facilities. Pursuant to then provisions of law, such situations ought to be exceptional, and these exceptions ought to be justified. Transformation should be carried out based on the guidelines resulting from the conservation study of landscape and cultural value of the architectural object. One of the most important projects shall be elimination (or at least a correction) of several older buildings constituting aggressive inclusions in the urban layout. The problem lies also in the building on the south side of the Central Square.

Rules on the introduction of new architectural forms

Nowa Huta as an unfinished work may be supplemented (in terms of volume, but not its form) with such elements which were designed, but not completed before 1956. These, however, are exceptional situations. Any new buildings must be unconditionally entered in the urban system and at least do not cause its disruption. It is recommended that the missing fragments be complemented. Each new implementation must be treated individually, but assuming *a priori* that they should not dominate the environment. The height

ale są to sytuacje wyjątkowe. Ewentualne nowe obiekty muszą być bezwarunkowo wpisane w układ urbanistyczny i przynajmniej nie powodować jego zakłócenia. Zaleca się, by dopełniały brakujące jego fragmenty. Każdą z nowych realizacji należy traktować indywidualnie, przyjmując jednak *a priori* założenie, że nie powinny dominować w otoczeniu. Wysokość nowych budowli nie może przekraczać wysokości budynków w najbliższym sąsiedztwie, musi też być dostosowana do sylwety osiedla, w którym budynek miałby być wzniesiony. Nowe obiekty muszą być podporządkowane pierwotnemu założeniu, jakkolwiek nie powinny naśladować form historycznych.

Zasady odnowy terenów zielonych

Zespoły zielone w mieście zbudowanym w oparciu o kanony urbanistyki nowożytniej z definicji podporządkowywano prawidłom, jakie rządzą kreacjami tego typu. Nie mogą więc dominować nad architekturą i tworzoną przez nią wnętrzami urbanistycznymi (jak to się dzieje teraz), a winny ją podkreślać. Dotyczy to zarówno założeń zielonych związanych z głównymi ciągami komunikacyjnymi (szpalery i tereny parkowe), jak i wnętrz osiedli. Częściowej lub całkowitej przebudowie winna być poddana zieleń w kilku głównych wnętrzach publicznych, z reguły związanych ze skrzyżowaniami arterii komunikacyjnych.

W związku z zielenią pozostaje kwestia uporządkowania sposobu parkowania. Dopuszcza się częściowe wykorzystanie obecnych terenów zielonych na miejsca parkingowe.

Ze względu na jednorodność koncepcji urbanistycznej lat pięćdziesiątych wszystkie przedsięwzięcia, zarówno w skali całej dzielnicy, jak poszczególnych jej części, winny być zawsze podejmowane z myślą o całości, tym bardziej, jeżeli będą realizowane etapowo.

of new buildings should not exceed the height of buildings in the immediate vicinity, and it must be adapted to the outline of the estate, in which the building would be erected. New facilities must be subordinated to the original assumption, however, they should not imitate historical forms.

Rules on restoration of green areas

Green areas in the city built on the canons of modern urban planning were by definition subordinated to the principles that govern this type of creations. As such they cannot dominate the architecture and its urban interior (as is the case now), but should emphasize it. This applies both to the assumptions of green areas associated with the main traffic routes (rows and park areas), as well as the interior settlements. Partial or total reconstruction should be executed in the case of green areas in several major public interiors, usually associated with intersections thoroughfares.

Thus, the question remains as to the parking arrangement. Only partial use of existing green areas is currently allowed for parking.

Due to homogeneity of the urban planning concept of the 1950s, all projects both across the district, as well as concerning its individual parts should always be taken with a view of the whole, especially if these are implemented in stages.

Tłumaczyła Dagmara Pędrak

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Beiersdorf Z., Komorowski W. Nowa Huta lat pięćdziesiątych. Dziedzictwo – zagrożenia i perspektywy. In: Zabytki drugiej połowy XX wieku – waloryzacja, ochrona, konserwacja. Szmygin B., Haspel J. (ed.), Warszawa–Berlin, 2010, 17–28.
- [2] Juchnowicz S. Nowa Huta – z doświadczeń warsztatu projektowego. In: Nowa Huta, architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty. Kraków, 2006, 25–34.
- [3] Komorowski W. Nowa Huta – zabytek socrealizmu. Krakowska Teka Konserwatorska 2000;1: 63–84.
- [4] Komorowski W. Urbanistyka i architektura Nowej Huty 1949–1959. Rocznik Krakowski 2005;71: 189–214.
- [5] Komorowski W. Urbanistyka Nowej Huty – problem konserwatorski. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin 2012;38:172–180.
- [6] Lorek A. Koncepcja przestrzenna Nowej Huty w kontekście teorii i praktyki urbanistycznej socrealizmu. Rola Krakowa w Dziejach Narodu 1999;18: 121–135.
- [7] Rojkowska-Tasak H., Ciepiela W. Zabytkowe centrum Nowej Huty – ochrona a modernizacja. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin 2012;38: 181–187.
- [8] Rojkowska-Tasak H., Hiżycka J. Odnawianie zabytkowych elewacji na obszarach ochrony konserwatorskiej w Krakowie. In: Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności. Historia i konserwacja. Warszawa, 2010, 371–385.

- [9] Sibila L.J. Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. In: Nowa Huta, architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty. Kraków, 2006, 35–50.
- [10] Sibila L.J. Historia wnętrz i ich twórcy w latach 1949–1959 In: Nowohucki design. Kraków, 2007, 11–21.
- [11] Skoczek A. Uwagi o konkursie na plac Ratuszowy w Nowej Hucie. Architektura 1966;3:119–124.

¹ Komorowski 2012, s. 172–180.

² „Konsultacje problemowe dotyczące niezbędnego zakresu regulacji do sporządzanego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru »Centrum Nowej Huty«”. Studium powstało na zlecenie Biura Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta Krakowa.

³ Wykorzystano następujące pozycje bibliograficzne: Komorowski 2005, s. 189–214; Beiersdorf, Komorowski 2010, s. 18–22; Komorowski 2012, s. 172–174.

⁴ Idea jednostki sąsiedzkiej – „neighbourhood unite concept”, wg teorii i praktyki Clarence’a Perry’ego. Zob. Juchnowicz 2006, s. 28–29.

⁵ Wskazać należy niewłaściwe zamknięcie perspektywy dwóch alei wybiegających z pl. Centralnego (Andersa i Róż).

⁶ Komorowski 2005a, s. 204; Juchnowicz 2006, s. 31; Sibila 2006, s. 43; Sibila 2007, s. 17.

⁷ Sibila 2007, s. 17; Rojkowska-Tasak, Ciepiela, s. 184–185.

⁸ Komorowski 2005, s. 205, 207.

⁹ Komorowski 2005, s. 205.

¹⁰ O kompozycji i walorach placu Centralnego Komorowski 2005, s. 194–196.

¹¹ Komorowski 2005, s. 205.

¹² Komorowski 2005, s. 107.

¹³ Skoczek, s. 119–124.

¹⁴ Komorowski 2005, s. 205.

¹⁵ Sibila 2006

¹⁶ Komorowski 2005, s. 205.

¹⁷ Komorowski 2000, s. 81.

¹⁸ Komorowski 2005, s. 207.

¹⁹ Komorowski 2000, s. 82–83.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² Decyzja Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie z dnia 30.12.2004 (nr rejestru zabytków nieruchomych A-1132) odnosi się do „układu urbanistycznego dzielnicy Nowa Huta w Krakowie, jako reprezentatywnego przykładu urbanistyki socrealizmu w Polsce”.

²³ Rojkowska-Tasak, Hiżycka, s. 380; 183–185; Rojkowska-Tasak, Ciepiela.

²⁴ Zalecane jest wprowadzenie kondygnacji podziemnej dla rozdzielania komunikacji pieszej i kołowej, co już zresztą było wielokrotnie rozważane.

Streszczenie

Autor omawia problemy związane z ochroną dziedzictwa epoki socrealizmu i pierwszych etapów modernizmu w Nowej Hucie. Późniejsze zmiany miały charakter negatywny. Zacieraly wartość dzieła, nie dodając walorów współbrzmiających harmonijnie z dziedzictwem. Wynikało to zarówno z ignorancji i braku wiedzy, jak i z działań podejmowanych dla „uwspółcześnienia” niechcianego spadku po negatywnie ocenianej epoce historycznej.

W 2004 r. inwestycje powodujące dewastację pejzażu kulturowego zostały wstrzymane, nadal jednak trwa proces naturalnej destrukcji, także wskutek zaniedbań, jak w przypadku istotnego składnika przestrzeni miejskiej, jakim jest zieleń. Układ urbanistyczny Nowej Huty to dzieło zamknięte, choć nieskończone – kreacja, która nie powinna być dopełniana, gdyż w zachowanej postaci stanowi świadectwo minionej epoki, rządzącej się innymi niż dziś zasadami. Niezależnie od oceny estetycznej (niekiedy także etycznej) winna być szanowana jako wartość historyczna. To samo odnosi się do architektury.

Abstract

The author discusses issues related to protection of the era of socialist realism and early stages of modernism in Nowa Huta. Subsequent changes thereof have had a negative character. They obliterated the value of the work, without adding qualities of consonant harmony with the heritage. This resulted both from ignorance and lack of knowledge, as well as actions taken to “modernize” unwanted legacy of the negatively evaluated historical period.

In 2004 development projects causing devastation of the cultural landscape were suspended, but the process of natural destruction still persists, also due to negligence, as was the case of an essential component of the urban space, which is green areas. The urban layout of Nowa Huta is a complete work, though not finished – a creation, which should not be complemented since in its preserved form it bears testimony to a bygone era, ruled by principles different than today. Regardless of aesthetic evaluation (sometimes also the ethical one) what must be respected is historical value. The same applies to the architecture.